

Vetenskap i snygg förpackning

– om ett bokprojekt ”i en kvinnas kölvatten”

af Björn Nilsson, arkeolog på Riksantikvarieämbetet UV Syd i Lund

I Sverige finns sedan femton år tillbaka en lag som säger att all uppdragsarkeologi (det ni i Danmark kallar ”nødudgravninger”) ska leda till ny kunskap med vetenskaplig kvalitet. Forskningsmässig bearbetning och tolkning av utgrävningsresultaten är numera en självklar del av arkeologin. Hela forskningsprocessen, inklusive målgruppsanpassad publicering, ingår i budgeten och betalas av exploatören. Vetenskapligt grundade undersökningsplaner, problematiserad bearbetning av fynd och anläggningar och en kunskapsinriktad förmedling av resultaten är en del av den uppdragsarkeologiska vardagen.

När lagen kom till blev de grävande institutionerna tvungna att formulera en klar strategi för såväl produktion av kunskap som synliggörande av denna kunskap. Den institution som svarade snabbast mot de nya kraven var Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet (UV). UV kom att utveckla ett koncept för publicering av arkeologisk litteratur som i mycket bröt med gängse normer och utmanade den traditionella synen på hur vetenskapliga resultat ska presenteras och förmedlas.

*I den här artikeln beskrivs hur den vetenskapliga publikationen **In the Wake of a Woman** växte fram ur ett uppdragsarkeologiskt projekt. Boken har rönt mycket uppmärksamhet, inte minst i Danmark, för sitt sätt att förmedla vetenskap genom annorlunda pedagogiska grepp och grafisk design. Satt i relation till uppdragsarkeologins villkor i Sverige beskriver artikeln de förutsättningar och tankegångar som formade boken. Centralt är de höga ambitionerna att producera vetenskap i snygg förpackning.*

Först och främst vill vi passa på att tacka alla danska kollegor för responsen och det fina mottagande vår bok *In the Wake of a Woman* har rönt i Danmark. Det var med stort nöje och förtjusning vi läste Mikkel Sørensens recension i Arkæologisk Forum nr. 16. I ärlighetens namn ska erkännas att vi faktiskt inte riktigt hade väntat oss denna reaktion. I Sverige har dansk arkeologi ofta uppfattats som ganska konservativ och stereotyp, inte minst när det gäller stenåldersforskningen. När vi nu insuper de berömmade orden från andra sidan sundet inser vi hur farligt det kan vara med generaliseringar. Det blåser uppenbarligen en förändringarnas vind på den danska sidan. När vi så mottog redaktionens inbjudan att skriva ner några tankar kring boken och något om hur förutsättningarna för uppdragsarkeologin (det ni i Danmark kallar ”nødudgravninger”) ser ut i Sverige, tackade vi självklart ja.

Uppdragsarkeologin i Sverige

Bakgrunden till hur uppdragsarkeologin i Sverige hanteras ligger ett par decennier bak i tiden. Förhållandet mellan uppdragsarkeologi och forskning

var länge föremål för en lång rad debatter och utredningar. Rent praktiskt betraktades dessa båda typer av arkeologi som helt olika företeelser med olika mål. Den avgörande förändringen kom inte förrän på 1990-talet, när nya krav började ställas från samhällets sida. I regleringsbrevet från 1993/94 slogs det slutligen fast att uppdragsarkeologins primära uppgift var att *producera ny kunskap med vetenskaplig kvalitet* (Ersgård 2007). Enbart dokumentation i form av rapporter gav inte tillräcklig valuta för alla de pengar som årligen lades på uppdragsarkeologin. Med den nya lagen blev det fastslaget att en forskningsmässig bearbetning och tolkning av utgrävningsresultaten skulle vara en självklar del av den arkeologiska insatsen. Kostnaden skulle fortfarande åligga exploatören, men från och med nu ingick hela forskningsprocessen i budgeten. Denna innefattar allt från fältarbete och dokumentation av fältarbetsfasen till analyser, manustid för den tekniska rapporteringen, liksom den vetenskapliga och populärvetenskapliga publiceringen. Vetenskapligt grundade undersökningsplaner, problematiserad bearbetning av fynd och anläggningar och en kunskapsinriktad förmedling

av resultaten blev därmed en del av den uppdrags-
arkeologiska vardagen.

Från arkivrapport till bok

Nu blev det nödvändigt för de grävande institutionerna att formulera en klar strategi för såväl produktion av kunskap som synliggörande av denna kunskap. UV var den institution i Sverige som svarade snabbast mot de nya kraven, när vi satsade på professionalisering, specialisering och inte minst kompetensutveckling inom hela verksamheten. Samtidigt initierades en ny rapporteringspolicy. UV:s rapporteringsformer förändrades från att ha stor regional variation till viss samordning. Dessutom påbörjades en digital publicering på Internet av våra arkivrapporter. Syftet var att få en snabbare spridning av resultaten och att kunna omfördela resurser från den tekniska rapporteringen till den kunskapsinriktade förmedlingen av resultaten (VVPL 1999). Numera redovisas våra arbeten i tre olika publikationsformer, vilka består av de så kallade Daff-serierna (Daff=Dokumentation Av FältarbetsFasen), rapportserierna och fristående vetenskapliga och populärvetenskapliga publikationer. För Daff och rapporter gäller att de ska färdigställas inom ett år efter fältarbetets slut. Artiklar och monografier ska avklaras inom en treårsperiod.

Det första stora UV-projektet som genomfördes enligt den nya policyn var undersökningarna längs med Väst kustbanan i slutet av 1990-talet. Resultaten har uppmärksammats i många olika sammanhang med lovord till UV och uppdragsarkeologins nya inriktning (e.g. Hedeager 2006). I många avseenden blev Väst kustbane-projektet förebildligt för efterkommande projekt. Många rent metodiska men också avgörande vetenskapliga landvinningar gjordes som ledde till nya plattformar att navigera utifrån. Detta gällde inte minst E22-projektet i vilket utgrävningarna av Årup ingick.

Årup – platsen som boken handlar om

För er som inte har läst vår bok *In the Wake of a Women* eller Mikkel Sørensens recension (...gör det!), så handlar den om ett senpaleolitiskt och mesolitiskt boplatsskomplex i nordöstra Skåne. Undersökningen genomfördes under två månader sommaren 2002 och publicerades som monografi

2006. Årup-undersökningen var ett uppdrags-
arkeologiskt delprojekt inför ombyggnaden av väg E22 mellan Gualöv och Bromölla. Kostnaden stod Vägverket för. Delprojektet kostade drygt sex miljoner SEK och omfattade alltså hela den arkeologiska processen, från ax till limpa. Som en integrerad del av de uppdragsarkeologiska projektens budgetramar kan publiceringsbiten se olika ut för olika projekt. Vilka former som väljs – artikel, monografi eller rapport – beror helt och hållet på lämningens karaktär och omfattning. Det samma gäller vilka målgrupper man vill nå. Detta bestäms i samråd med Länsstyrelsen, som är beslutande för uppdragsarkeologin i Sverige. För efterbearbetningen av Årupgrävningen hade vi allt som allt 490 dagar till förfogande att fördela mellan författarna och redaktionen. Denna kostnad motsvarande drygt en tredjedel av totalbudgeten, tryckkostnader inräknade.

Projektets beskyddarinna

Innan E22-projektet var nordöstra Skåne ett ganska dåligt utforskat område när det gäller lämningar från äldre stenåldern. Det finns dock ett antal solitära fynd som visar på områdets dolda potential. Ett av dessa fynd är Barumskvinnan, ett ca 9000 år gammalt och mycket välbevarat skelett av en kvinna, påträffat bara nio kilometer fågelvägen från Årup. Eftersom vi på Årup förväntades hitta ganska omfattande lämningar från tiden då Barumskvinnan levde, blev det naturligt att infoga henne i undersökningsplanen. Hon blev en fast punkt att utgå ifrån när vi skulle formulera våra frågeställningar. Vi visste ju att hon hade levt i området och sannolikheten att hon gått längs åstränderna vid Årup eller passerat vattenvägen förbi var därför ganska stor. Skräbeåns ringlande lopp, som förbinder Årup med kusten och med det sjösystem och den strand där kvinnans grav hittades, blev länken till det förflutna. Hon har med all säkerhet färdats här många gånger, paddlat förbi, på sin väg till och från havet i sydöst. Våra dagliga svalkande dopp i ån efter jobbet gjordes alltså på ordet taget ”i en kvinnas kölvatten”. Det var helt enkelt spåren efter henne, hennes förfäder och efterlevande vi hade förmånen att beforska. Kvinnan från Barum blev projektets beskyddare och fanns ständigt närvarande i våra tankar.

Prioritera och bortprioritera

Utgrävningen blev verkligen givande, och redan i fält började tankarna kring publiceringen formuleras. Att kvinnan från Barum på ett eller annat sätt skulle involveras var en självklarhet. Fokus skulle dessutom riktas mot de enskilda och välavgränsade kontexter som genom sin sammansättning ansågs komplettera, inte reproducera, vår kunskap om sydsandinavisk tidig stenålder. Den komplicerade problematiken med strandförskjutning i området kombinerat med de stratigrafiska förhållandena på Årup var en annan viktig komponent i resultatfloran. Som vanligt arbetade vi under tidspress. Det var därför viktigt att redan tidigt hitta fokus, och prioritera det som förväntades ge störst utbyte i förhållande till frågeställningarna i undersökningsplanen. Detta får givetvis följden att en del får stryka på foten. Alla anläggningar och strukturer blir inte lika viktiga. Samtidigt är det angeläget att inte förlora helhetsbilden. På Årup blev prioriteringsordningen enkel. Lämningarnas karaktär och sammansättning gjorde valet, om inte lätt så i varje fall väldigt konkret. Allt som var yngre än äldre stenålder fick en lägre prioritet och undersöktes extensivt.

Detta var utgångspunkten när vi sedan kom in från fält och samlade våra tankar inför upprättandet av publiceringsplanen. Projektorganisationen var sedan tidigare i stort sett klar, med stenåldersspecialister, kvartärgeologer, paleoekologer och GIS-analytiker involverade, alla med intern anknytning till UV Syd i Lund. Till gruppen fogades också våra eminenta grafiska och bilredaktörer. Nu gällde det att skapa en disposition för boken och hitta linjen från pärm till pärm.

Noggrann planering och höga ambitioner

Själva bokprojektet inledde vi med en "kick off". Vi hyrde båtar och gjorde en rundtur på sjöarna och längs åarna i området kring Årup för att "känna på avstånden" och inspireras. Vi färdades från Skråbeåns utlopp i Ivösjön, tog sikte på Kjugekull, stakade oss genom vassen i den trånga passagen till Oppmannasjön och gick i land på Barumskvinnans strand (läs mer om vår "kick off" i bokens epilög). Efter båtturen satte vi oss ner över en fika och drog upp riktlinjerna. Det gällde nu att ta ställning till det publiceringspaket vi hade med oss från undersökningsplanen och budgeten och vad detta

skulle kunna rymma i fråga om fördelning av manustid, sidantal och figurer. I detta var inte minst våra formgivare behjälpliga. Utgångspunkten var en vetenskaplig hållning till materialet, tyngden i såväl de arkeologiska som kvartärgeologiska och paleoekologiska resultaten krävde detta.

Samtidigt fanns höga ambitioner att göra något annorlunda och försöka hitta nya pedagogiska grepp att förmedla den komplicerade materialsammansättningen på. Vi var alla överens om att vi ville göra något vackert och tilltalande för ögat. Målgruppen var forskarsamhället, i det här fallet främst arkeologer, paleoekologer och kvartärgeologer. Boken skulle alltså inte i någon del vara populärvetenskaplig, utan riktad mot en inomvetenskaplig läsekrets.

Från gråskala till fyrfärg

Hur lägger man då fram en bok för denna målgrupp? Traditionellt görs detta med en presentationsform i fyra nyanser av grått, helst med mycket tabeller och diagram, inte gärna med för många bilder och med en formgivning som bäst passar för arkivskåpen. Detta uttryck hänger givetvis delvis samman med de begränsade resurser som brukar stå till buds, men tyvärr också i allt för hög utsträckning med ett traditionsbundet synsätt på att detta höjer den vetenskapliga statusen. En snyggt formgiven bok med mycket färgbilder, illustrationer och rekonstruktioner hör populärvetenskapen till med allmänheten som främsta målgrupp. Något hårddraget är detta den generella och traditionella utgångspunkten. Men vari ligger egentligen logiken i ett sådant förhållningssätt? Vi motsätter oss detta synsätt och valde därför aktivt att ge vår publikation ett annat uttryck och speciellt format med fyrfärg, mycket bilder och rekonstruktioner. Vi kunde helt enkelt inte hitta argumenten för varför bra och pedagogiskt bildmaterial och tilltalande layout skulle vara till nackdel för en dylik publikation och generera ett oseriöst och ovetenskapligt intryck.

Sammantaget resulterade detta i konsensus kring att vi skulle göra boken i fyrfärg och låta bildmaterialet skapa det pedagogiska konceptet. Dessutom väcktes tanken att projektets beskyddare, Barumskvinnan, skulle väckas till liv och få representera sin tid genom att möta läsaren med sin forna fägring. Kanske kunde hennes närvaro och vakande öga i

någon mån bidra till att mjuka upp de hårda men nödvändiga flintanalyserna och kompakta paleoekologiska delarna. Med alltigenom fyrfärg och obegränsat antal bilder visade uträkningen att budgeten skulle täcka en produkt med ett omfång på ca 200 sidor (notera gärna det slutgiltiga resultatet i boken). Viljorna enades också om att det var ett sammanhållet verk vi ville göra, det vill säga en bok i sin rätta bemärkelse, med röd tråd från början till slut. Bidragen skulle utformas som kapitel, inte enskilda artiklar, och sammanlänkas så att flödet kändes följsamt. De två huvudtemana, arkeologin och paleoekologin, skulle utgöra kärnan, introducerade och sammanfattade med en prolog och epilog. Detta blev dispositionen.

Nästa knäckpunkt var språkfrågan. Eftersom resultaten även var av utomskandinaviskt intresse var det engelska språket överlägset svenskan för att nå en så stor spridning som möjligt. Då budgeten inte tillät en direkt översättning till engelska utan var anpassad endast för abstracts var alternativet att författarna skrev direkt på engelska och att texten endast genomgick auktoriserad språkgranskning. Så fann vi lösningen.

Att ro ett projekt i land

Från ”kick off” till färdig produkt är dock vägen lång. Det viktigaste under processen var att få samordningen mellan författarna att fungera. Här gällde det att skapa ett djupt och mycket intimt lagarbete och hålla dialogen ständigt öppen inom projektgruppen. Dessutom är en förutsättning att hitta ett så stort utrymme som möjligt för att kunna sitta koncentrerat och ägna sig åt arbetsuppgiften. Eftersom vi har förmånen att arbeta i en dynamisk forskningsmiljö där alla sitter samlade dagtid inom samma väggar underlättade detta avsevärt projektets framskridande. Genom täta uppföljningar kunde vi under arbetets gång samtrimma textdelar, testa uppslag och idéer på varandra och konsultera formgivare och bildredaktörer i fråga om framtagande och urval av figurer och bildmaterial.

Blev det då i slutändan som vi hade tänkt oss? Ja, till stora delar och till den grad att vi känner oss nöjda med resultatet. Vi tycker nog att vi har skapat en ny och viktig plattform och ett betydande bidrag till nordöstra Skånes och Sydskandinaviens tidiga stenålder. Med Årup som utgångspunkt finns goda

förutsättningar att väcka många nya frågor som i förlängningen kan leda till mer närande kunskap om stenåldersmänniskans liv och leverne. Och precis som Mikkel antyder i sin recension finns dessutom alla möjligheter att utifrån boken producera flera mer förmedlande och ”lättare” publikationer. Så har gjorts och mer är på gång (e.g. Nilsson in prep.). Boken ska alltså snarare ses som ett avstamp än en ett avslut.

Hur mottogs boken?

Ja, i Sverige kan man väl säga att reaktionen blev den förväntade, det vill säga i stort sett ingen alls. Arkeologisk litteratur brukar få ett tyst mottagande, det är bara den absolut närmaste kretsen som hör av sig, tackar för boken och svarar med positiva reaktioner. Man får helt enkelt titta i litteraturlistor huruvida den används eller inte och i vilka sammanhang för att få bekräftelse. När man då hittar boken upptagen som kurslitteratur på något av landets universitet, som nu är fallet med vår bok, blir man glad. En del anmälningar och recensioner skrivs förstås. Hittills tre i Sverige. I samtliga tre fall har formgivningen väckt uppseende och precis som när färg-TV:n kom till Sverige i mitten av 1960-talet råder det delade meningar om nyttan med det ”nya”. I en recension av *In the Wake of a Woman* i *Fornvännen* 2007/2 påpekas t.ex. följande:

”Under senare år har det blivit vanligt att utsmycka böcker med färgade sidor och varierande typsnitt. Det är naturligtvis en smaksak vad man uppskattar, men recensenten har av kolleger, speciellt dem i åldern 55+ som mist något av sin ungdoms skarpsyn, fått intryck att detta försvårar läsandet. Det man synes vinna i estetik går tyvärr förlorat i kommunikation.”(Larsson 2007:138)

Nej, det är faktiskt internationellt som boken rönt mest uppmärksamhet, och då alltså inte minst från danskt håll. Reaktionerna har varit översvallande positiva och många har hört av sig och uttryckt sitt gillande. Alltså, återigen, tack alla danska kollegor, engelsmän och övriga för er positiva respons.

UV i frontlinjen

Att publicera i det format vi har valt att göra på UV är alltså långt ifrån någon generell trend inom svensk arkeologi. På de allra flesta institutioner följer rapporteringen fortsatt traditionella mönster

och mallar. De övergripande mål och strategier som vi arbetat fram inom UV hänger samman med många enskildas stora drivkraft, initiativförmåga och påtryckningar men kanske framförallt med ett intimt och väletablerat samarbete mellan våra författare och redaktion, professionella grafiska formgivare och bildredaktörer. Detta sammantaget gör att UV fortfarande är den institution i Sverige som ligger i frontlinjen och ständigt driver och

utvecklar konceptet för publicering av arkeologisk litteratur. *In the Wake of a Woman* ska i detta sammanhang inte på något sätt ses som en milstolpe i UV:s utgivning utan som en del av en ständigt pågående förändringsprocess, som haft sina föregångare och kommer att få många efterföljare, med delvis eller samma intentioner men med andra teman som utgångspunkt och i helt andra former, format och uttryck.

Referenser

Ersgård, L. (red.) 2007

Det förflutna är att räkna med. En vetenskaplig programskrift från UV. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm.

Hedeager, L. 2006

Recension: Bronsåldersbygd 2300–500 f.Kr. Skånska Spår – arkeologi längs Västkustbanan, Bd. 5. *KUML* 2006.

Larsson, L. 2007

Recension: *In the Wake of a Woman. Stone Age Pioneering of North-eastern Scania, Sweden, 10,000–5,000 BC, the Årup Settlements.* *Fornvännen* 102, pp. 136–138.

Nilsson, B. in prep.

Kvinnan från Barum.

Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Stockholm.

Sørensen, M. 2007

Recension: *In the Wake of a Woman. Stone Age Pioneering of North-eastern Scania, Sweden, 10,000–5,000 BC, the Årup Settlements.* *Arkæologisk Forum* nr. 16, pp. 31-35.

Vetenskapligt program för UV Syd 1999–2002.

Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *UV Syd Rapport* 1999:35.